

pekké árnyalt portrészorozat. Németalföldi mesterek realizmusával vetekedő éleslátását éli ki a furcsa, nemegyszer torz és meghök-kentő, de mindig kifejező s fizikai és viselkedési formákban, élőbeszéddel is egyénített sajtóságokban. Vitalitásának ezekben a képmásokban maga a figura ad alakot: így alkotja meg végre költészetében Marsall az egyszerű és a szükségszerű egyensúlyát. Az arcképsorozatban valamennyi erőnye érvényre jut, megjelenítőkézsége éppúgy, mint gyors, vakmerő képzetfűzése, természettudományosan pontos észlelése, akárcsak elvonatkoztatásra ajzott lényeglátása. „Már öregember volt, amikor megismertem, / büdös, mint a rókahaluk és szemében / mint kicsinyke bányaatóban / meg nem rezdülő csillag” – így mutatja be, naturalista merészséggel egyik modelljét (A BOROS ÖREG). Egy másik, nem kevésbé élethű színre léptetéséből: „Tavasszal itt gurult el az ablakom alatt az özvegy / pedálós frászkarikán...” – regényíróhoz méltón összhangzó miliórjazzal teljesítő ki modelljének sorsát: „Ősszel házassodtunk a gesztenyefák / kicsi sündiszónának társaságában a kórházkertben”, hogy vállalt szerepéhez, a gézengúzéhoz illően, egy temetőlátogatással adjon csúfondáros végkicsengést portréjának (AZ ÁBRÁNDOZÓ). A költői arc más műfaját sokféleképpen fogja föl, amikor szatirikus ábrázolását beleélő helyzetdallal vagy már-már tárgyiasított szellemképpel változtatja, az utóbbit A KIZÁRT ÖREG-ben.

Vállalkozásának legközelebbi rokona Edgar Lee Masters SPOON RIVER ANTOLOGIÁ-ja, egy fiktív amerikai kisváros temetői épításmainak gyűjteménye. Csakhogy míg a sírfelirat, bár az eltávozott legendája csoportképpen és színes környezetrajzból bontakozik ki, beszédhelyzetéből következően míhdig epilógus, ezért a tanulságra, az egzisztenciális lelkére összpontosíthat, Marsall valamennyi modellje öregember, azaz egy beírt utat megtestesítő, ám még lezáratlan sors, ami így magukban a versekben még benne rezeg, más szóval váratlan további mozzanat lehetőségét rejti. A két kotet közt eltelt több mint hetven év múltán a két felfogás különbségében tükröződő változás fejeződik ki, a kerekre zárt expresszió mércéjével a függőben hagyott műalkotás eszménye áll szemben.

Rába György

A FOGADTATÁS

Péter Nádas: *Buch der Erinnerungen*

Fordította Hildegard Grosche

Rowohlt-Berlin, Berlin, 1991. 1308 oldal, 48 DM, 374,40 ÖS

A tavalyi év októberétől decemberéig az EM-LÉKIRATOK KÖNYVE német megjelenését a legtöbb jelentős német nyelvű napilap és igen sok kisebb is terjedelmes bírálattal ünnepelte. Érdemi recenzió olvasható a müncheni *Süddeutsche Zeitungban*, a berlini *Tageszeitungban* (a tazban), a *Frankfurter Allgemeine Zeitungban*, a *Frankfurter Rundschau*ban, a *Kölner Stadt-Anzeigerben*, a *Stuttgarter Zeitungban*, a *Badische Zeitungban*, a *Saarbrücker Zeitungban*, a *Fränkische Landeszeitungban*, a *Neue Zürcher Zeitungban*, a bécsi *Die Presse*ben és a *Standard*ban stb. A hetilapok közül – többek között – jelentős kritika jelent meg a *Die Zeit*ben. A szerzőt az osztrák állam díjjal koszorúzta, regénye idén januárban a negyedik, februárban pedig már az első helyen állt azon az ajánlólistán, amelyet hónapról hónapra huszonkilenc neves német irodalomkritikus – köztük Marcel Reich-Ranicki és Hellmuth Karasek – állít össze a *Südwestfunk*-nak. A regényt már harmadszor nyomják újra: a szeptemberi egy-hatezer után következett a januári hat-üzezer, majd a márciusi tíz-húzezer.

Magyar keblünk dagad. A recenziók recenzensét ezenkívül még sárga irigység is környezi. Képzelték el, kedves olvasóim, mindegyik napilapkritika el tudja mondani (és el is mondja), miről szól a könyv! Mindegyik birtokában van azoknak a poétikai ismereteknek, amelyek segítségével jellemezni tudja. Mindegyiknek van valami ötete, javaslata arra a kulturális kontextusra, amelyben értelmezhető. Egyiknek-másiknak gondolata is van. Arról nem is szólva, hogy noha az elmúlt évekből jó néhány hazai könyveseményt említhetnek, arra nem emlékszem, hogy egyikét hónappal a megjelenés után több magyar napilap megemlékezett volna róla. Pedig – régi sirám – a megbízható, szolid zsrnálkritika nélkül a folyóiratok esszékritícizmusa csonka és ingatag.

A szemlélők általában nem ismerik beha-

tóan a magyar szcénát – persze a *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt* recenzense, Dalos György, a *Neue Zürcher* születésére nézve magyar és a magyar irodalmat régóta gyengéden pártfogoló kolumnistája, Eva Haldimann, valamint a szintűgy magyar származású német író és fordító, Zsuzsanna Gahse kivételével. Ők jól ismerik a regény honi recepcióját, Dalos idézi is Balassa Péter sorait a regényről. Ám a többiek leginkább csak a művet ismerhetik, s legfőképpen az EGY CSA-LÁDREGÉNY VÉGÉ-re emlékezhetnek, amely 1979-ben megjelent németül. Annál jellegzetesebb Nádás könyvének természetes integrálása a világirodalomba. Csak az igénytelenebb ismertetések tartják szükségesnek külön honorálni, hogy „a magyar Nádás Péter... egy darab világirodalmat alkotott... mely hézagatlanul illeszkedik az európai irodalomtörténet gazdag hagyományába”; a legtöbb kritika ezt magától értetődőnek tekinti. Fontosabb, hogy – legalábbis explicit módon – a könyv német tematikája és a német kultúrához való viszonya sem áll a bírálatok homlokterében (a fejezetről fejezetre váltakozva kibontakozó három emlékirat közül kettő német földön játszódik, egy a századvég Vilmos császári világában, egy pedig a 70-es évek Kelet-Berlinjében). Holott ez kétféle kedvezőtlen formában is elképzelhető lett volna. Egyszer, mint a nagy kultúrának járó hűbéradó bezsebelése, másszor, mint a saját kultúra féltékeny őrzése az idegen kezektől. Igaz, az utóbbi frusztráltabb kultúrákra jellemző, mint azt az 1986-os EMLÉKIRATOK-nál magyarul öt évvel korábban megjelent s lengyelre mindmáig le nem fordított lengyel tárgyú regény, AZ IK-SZEK gyanakvó és barátságtalan lengyel fogadtatása példázza.

Ez persze nem jelenti azt, hogy ne észlelnék Thomas Mann hatását, sőt a századvégi rész, a Thomas Thoenissen-memoárok sajátos *homage*-jellegét, mint ahogy az irodalmi rokonságok között fölmerül Musil, Broch, Joseph Rot, sőt Richard Beer-Hofmann neve, de Prousté is, találoán Jean Genet „szexuálisan nyitott regénytípusáé”, a leginkább zsurnalisztikai divatot csináló módon pedig (amennyiben a későbbi kritikák már ezt idézik vagy visszhangozzák) Flaubert-é – hogy ugyanis az EMLÉKIRATOK KÖNYVE lenne a magyar ÉRZELMEK ISKOLÁJA.

A három nagy memoár, a regény három „valósága” közül az időben legközelebb eső a kelet-berlini. „Mondhatnók, hogy a történet e szálán a másik két valóság konstellációja egyszerűen múlttá válik. Ám minél inkább behatol az olvasó a regény állítólagos labirintusába, annál inkább megvilágosul, hogy mindig ugyanarról a történetről van szó, hogy mindig ugyanazt a téma, hogy tehát éppen a nem haladás a lény. Ha az olvasó pusztán Nádás kígyózó, kérlelhetetlenül a tökéletességre törekvő mondataira tekint, könnyen hihetné, hogy hagyományos, a XIX. századon iskolázott s annak elkötelezett szerzővel áll szemben. De minél mélyebbre nyomul a regény sötétebb tájaira, annál elkerülhetetlenebb a gyanú, hogy az író lépne csalt bennünket. Egy régi (egészen Dantéig visszanyúló) irodalmi diskurzus fáradhatatlan továbbzövésével demonstrálja, hogy a színelvult mennyire jelenvaló. Íme, a valóságot nem leképező, hanem gyakran majdhogynem alattomos pontossággal felbontó, velejéig modern könyv; irodalmi eszközei látszólag a realizmus molyszákjából valók: ez ennek a regénynek a provokációja, amelyben a világ és a dolgok száz éve hiába várnak arra, hogy olyan emberek vegyék a kezükbe őket, akik értik az élet mesterségét” – írja Thomas Schmid AZ EMLÉKEZÉS FÚRIÁJA. NÁDAS PÉTER NAGY REGÉNYE A SZEMÉLYISÉG EURÓPAI TRAGÉDIÁJÁRÓL – című bírálatában (*Die Zeit*, 1991. december 6.)

Mintha ezzel vitatkozna a regény legélesebb s a teljes elutasítás tekintetében egyedülálló bírálata, amely szemem elé került, Joachim Scholl írása, A MODERNITÁS MÚZEUMÁBAN – NÁDAS PÉTER EPOSZA AZ EMLÉKEZÉSRŐL, a berlini *Zitty* című folyóirat 1992/3. számából. A posztmodern új undokságával (de persze itt is feddhetetlen megértés után értelmezve) állítja, hogy Nádás könyve véglegesen elemeti az irodalmi modernitás esztétikai formáit, s e nembem mestermű lehetne, ha írójának halavány sejtelve volna erről. Ő Nádásban nem a XIX. századi szál újrafelvitelét, hanem a „*primitív epikusztól*” való eltávolodás (Musil), a belső monológ, az analízis, a reflexió, a nyelvre való összpontosítás, a dolgoktól eloldozódó tudatforma, a „mindenről” való beszéd, a kor filozófiai összefoglalásának ambíciója, egyszóval a Thomas Mann-é, brochi, joyce-é, prousté „aufklérizmus” poétikai hagyományának kivitelezhetetlen folytatását látja, melynek eredménye nem valami

Egész, hanem az önkéntelen komikum. Minél komolyabban veszi magát a könyv, annál nevetésesebb. „*A modernitás pátosza e könyv végzeté, minden kortársi eleme ebben oldódik fel. A kevés valóban érdekes részletet – az 1956-os magyar felkelést... és a kelet-berlini hangulatot – alászántja a gondolati lamentó, amely megakadályozza, hogy bármilyen eseményből pusztá elbeszélés legyen, mivel azon nyomban transzcendálja és általános érvényű szentenciákba préseli.*”

Más kritika is felfigyel arra, hogy Nádas a történet előrehaladásában kevésbé érdekelt, „gazdagon tagolt hiperbolikus mondatai” a pillanatok feltáró elbeszélését célozzák (így Jürgen Engler a berlini *Freitag* ez évi első számában), hogy az atmoszferikus ábrázolás háttérbe tolja a cselekményt, s elbeszélő módja „*a retardálás művésze*”. Hansjörg Graf azonban, a *Süddeutsche Zeitung* cikkírója bizonyos hierarchiát állít fel az emlékiratok között, s az „inkubációnak” az ötvenes évek budapesti gyermektörténetét tekinti. Az önmegfigyelő narcizmus mögött észleli a politikai traumát; a könyv dekadens hőse a történelem áldozata. Michael Roesler a *Szene Hamburg* című havilap februári számában arról beszél, hogy a regény introvertált pillantást vet korunknak a totalitarizmus által is mélyen befolyásolt érzéskultúrájára. Matthias Rüb pedig a *FAZ*-ban a regényt egyenesen az ideológiáktól megjelölt évszázad *belső történetének* nevezi. (Ezt aztán a kevés idegenkedő bírálóat egyike, Edwin Hartl „NINCS TOVÁBB” – EMLÉKEZÉSEK MAGYARORSZÁGRÓL című írása a *Die Presse* november 1-jei számában ki is gúnyolja, mondván, hogy ilyen „belső történet” nem képzelhető el, de akik mégis ilyenre vágnak, azok számára bizvást ajánlható Nádas „óriás-kompendiuma”.) Rüb is felfigyel a politikai események – Sztálin halála, az 1956-os forradalom – jelentőségére, az ideológia hatalmának az érzések világába való beszivárgására, de végkövetkeztetése – szerény véleményem szerint téves végkövetkeztetése –, hogy „*úgy látszik, Nádas számára gyógyír a racionális, ideologikus korszak rombolása ellen az érzés valaminő metafizikája, a hit az ember éríthetetlen emocionális magjában*”. (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1991. október 8.) Találébb Graf meghatározása, aki a nevelődési regény mögött monstroszus esszét lát a test dilemmájáról. Pózzról és pátoszról beszél – a mű teatralitá-

sáról. A Thoenissen-emlékiratról, melyet a Grand Guignol és a Gartenlaube keverékének tart (az utóbbi szó lugast jelent, s egy majd' száz évig fennálló folyóirat neve), a következőképpen ír: „*Még ott is, ahol a nyelv önkéntelenül komikus – leginkább a TITKOS ÖRÖMÜNK ÉJSZAKÁI című fejezetben – megvan benne a leleplezés fontos funkciója. A wilhelminus szabású butzsoázsa titkos életét Nádas a Sex and Crime szörnnykabinetjével változtatja, amelyben rendkívüli és szokatlan módon összeolvad századunk heggyellen tónusa a Gründerzeit görcsös gátlásaival.*”

A nemi szerepek relativizálása az egész műben, a hol hermafroditizmusnak, hol androginiának nevezett motívum is megbeszélés tárgya az ismertetésekben. Egy nyilvánvalóan freudista értelmezést idézek, Uta Goridis 1300 OLDAL MAGÁNY című recenzióját (*TIP*, 1991. november), amely a mű egészére tekintve bizonyára félrcéltelmezés: a főhős metafizikai jelentésű és jelentőségű jellemének leszűkítő, pszichológiai érvényességre korlátozó magyarázata. A gyermekkor polimorf-perverz paradicsomi állapotáról esik itt szó, és a klinikai értelemben vett homoszexualitással nem azonosítható szabálytalanságról, amely fenntartja az érzelmek dinamikáját, és megakadályozza domesztikálásukat. Mégis, a regény paradox dicsősége, hogy ez az értelmezés is helytáll; nem a végső állapot, de a mintegy festői alapozás, a „felrakás” egy fázisának pontos leírása: „*Az apa nemcsak lelki, hanem testi repressziót is gyakorolt, már a kislának is tiltott mindennemű testi közelséget. A fiú végül természetellenesnek érezte minden kívánságát arra, hogy megérintse apját. Ezentúl sohasem hagyja el a gyász érzete, melyet az apai test elvesztése váltott ki belőle. A család oly ügyesen palástolja a test defektusait, az anya melloperációját, a nagypapa epilepsziás rohamait, a kishűg agykárosodását, hogy a fiú is fennakad a hazugságok e szövetségén, amely megbénítja értelmét és ösztöneit*” A „test dilemmája” telítődhet e klinikai eseteleírástól messze távolodó tartalmakkal – a regénytradíció enciklopédikus természetének megfelelő, hogy Nádas műve ezt az értelmezési ajánlatot is kielégíti.

E példával arra szerettem volna rámutatni, hogy kritikákat olvasva nem feltétlenül megfejteseket keresünk, s végképp nem az egyetlen lehetséges megfejtest. S ha egy számunkra ismerős könyv külhoni silabilizálásán

merengünk, föl kell készülnünk váratlan aktualizálásokra is. „Nádas a szocializmus társadalomtomboló tervét szem előtt tartva kiváló polgári regényt írt a polgári individuum tehetetlenségéről, amelyet paradox módon a szocializmus hozott a leginkább napvilágra” – írja Thomas Schmid. S ugyanebből a recenzióból egy még meglepőbb passzus: „Az egyik legragyogóbb részlet váratlan találkozást ábrázol a hatalom áldozata és vádlója között. Először félelem, majd vád és igazolás, végül tehetetlen cinkosság. Sehol nem mulatták meg olyan megrázó intenzitással azt, amit misfelénk a »Siasi-komplexum« címszavával bizonyítalanul szétfecseggnek.”

Éppenséggel az irodalmi műalkotás jelentősége adhat lehetőséget politikai aktualizálására is. Dalos György „Kelet-Európa múltjának fejlődésregényét” látja Nádas könyvében, s úgy véli, hogy amikor 1986-ban megjelent, „már minden a fennálló rend összeomlására mutatott”. Hm. Én ezúttal a helyzettel kevésbé ismerős német recenzens nézetét osztom: „Nádas műve, az EMLÉKIRATOK KÖNYVE Kelet-Európa stagnáló korszakának könyve és ellenkönyve. Az író tizenegy évig dolgozott rajta, nem is sejtve, hogy ez a jövő nélküli korszak ilyen sebesen múlttá válik majd.” (Martin Ebel: AZ UTOLSÓ REZERVÁTUM, A TEST – AZ EMLÉKIRATOK KÖNYVE: A MAGYAR NÁDAS PÉTER MONUMENTÁLIS REGÉNYE, *Badische Zeitung*, 1991. december 15.)

„Nota bene: Abszurd lenne Nádasról beszélni, ha nem méltányolnánk kellőképp Hildegard Grotsche teljesítményét... A fordítónó érdeme, hogy zárt műalkotásként hat ránk e gigantikus regény, amelynek egyik legfőbb témája éppenséggel a közvetítés, az átvitel” – írja Hansjörg Graf.

Az EMLÉKIRATOK KÖNYVÉ-t négy évvel ezelőtt egy beszélgetésben, amely aztán nyomdafestéket is látott, „német regénynek” neveztem. Abban a vitában (*Kortárs*, 1988/11.) érdekes bírálatokat kaptam, amelyek erre a megjegyzésre is kiterjedtek. Nem emlékeztetnék most erre a nem túl jelentékeny aperçure, ha nem tudnám, hogy a könyv íróját bántotta, s ha nem jutna eszembe azóta is néha-néha, hogy vajon miért. Hiszen kényszerű és kedvezőtlen volt az a több nemzedéket sújtó irodalmi autarchia, mely a magyar kultúra életében kivételesen megakadályozta, hogy az író ma-

gától értetődőleg válaszoljon a görög és latin régiségben, a német, az angol és francia modernitásban fölített kérdésekre.

Mindenesetre a BUCH DER ERINNERUNGEN most már bizonyosan német regénnyé is vált. S ha fantaszükus fogadtatásban mákszemnyi része az ismerősségnek is van, annak, hogy testköltészetéhez, mondatfolyondárjaihoz, himnós és homoerotikus metafizikájához Nádas elsősorban a német kultúrában talált bátorítást, egy Thomas Manntól örökölt szálát sodort tovább, akkor az EMLÉKIRATOK KÖNYVÉ-nek idegenségéről a magyar kultúrában Babitscsal mondhatjuk, hogy „...a múzsa, ez a szent vendég, idegen leányként jön mindenüvé, s úgy is fogadják.... Hugo Victor esprit germanique volt, Ady nemzetietlen; az irodalom nemzetietlen, mikor megszületik, mint a Kazinczy mozgalma. De nemzeti lesz később! – mint a ma idegen vendég gondolat holnap emlék és lelkünknek része lesz – s talán egész lelkünk ilyenből szövődik. Az irodalom a nemzet lelkének része lesz, mivel a nemzet adoptálja”.

Radnóti Sándor

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Békés Pál: *Érzékeny utazások Közép-Európán át Szépirodalmi*, 1991. 322 oldal, 165 Ft

I

Az ÉRZÉKENY ÚTAZÁSOK-at belső logikája, genezise, formája az utóbbi időkben divatosnak és elfogadottnak számító eljárások, a parafrázis és az idézettechnika közelében helyezik el, olyképpen, hogy ezekhez az eljárásokhoz a regény a maga különleges ízeit is hozzá tudja adni, amivel elkerüli a kánon fősodrát. Az ÉRZÉKENY ÚTAZÁSOK önreflexív mű, önreflexivitása azonban egyáltalán nem a megírás módjára vonatkozik, hanem a fikción belül és a felhasznált irodalmi minta segítségével, azon át bontakozik ki. Az író számára a megírás mikéntje éppen az erről való teljes